

Ljubica Vinulović

Svakodnevni život monahinja u carigradskom manastiru Bogorodice Sigurne Nade

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Apstrakt: Carigrad kao centar romejskog kulturnog kruga bio je mesto odakle su se širili kulturni uticaji na Balkan i Mediteran. Takav je slučaj bio i sa manastirskim tipicima i organizacijom manastirskog života i svakodnevne monaha. Evergetidski tipik bio je model za tipike pisane za carigradske manastire i za manastire u srednjovekovnoj Srbiji koja je kao balkanska zemlja bila deo mediteranskog kulturnog kruga. Najveći broj tipika carigradskih ženskih manastira sačuvan je iz kasnovizantijskog perioda. Tipik manastira Bogorodice Sigurne Nade čiji su autori Teodora Sinadena i njena ćerka Eufrosina nastao je u prvoj polovini 14. veka. Teodora je osnovala sestrinstvo od 30 monahinja, čija je svakodnevica bila oblikovana pravilima tipika. One su bile podeljene u dve grupe, horske sestre na čelu sa glavnom monahinjom vršile su svakodnevne službe, dok je druga grupa odabrana za fizičke poslove u manastiru. Glavna monahinja bila je zadužena za obrazovanje iskušenica koje su pripremane za monaški postrig, ali i za obrazovanje mlađih horskih sestara. Deo svakodnevne svih monahinja bila je privatna i zajednička molitva. One su se tokom privatnih molitvi u svojim kelijama molile kako za svoje spasenje tako i za spasenje duše ktitorke. Svakodnevica monahinja ovog carigradskog manastira i njegov tipik odabrani su kao primer na osnovu kojeg se može zaključiti kako su funkcionisali manastiri u Srbiji koja je bila deo mediteranskog kulturnog kruga. Metodi studija mreža konektivnosti korišćeni su u ovom radu.

Ključne reči: svakodnevni život, monahinje, tipik, Evergetidski manastir, manastir Bogorodice Sigurne Nade, Mediteran, kasnovizantijski Carigrad, Balkan.

Počevši od velikog župana Stefana Nemanje (1166–1196) vladari srednjovekovne Srbije koja je formirana na Balkanu za vreme vladavine careva Manojla I Komnina (1143–1180) i Isaka II Andela (1185–1195) svoju vladarsku ideologiju gradili su na podobiće vizantijskih careva (Станковић 2006; Станковић 2008).¹ Putem mreža konektivnosti kulturni uticaji iz Carigrada preneti su u srednjovekovnu Srbiju koja je bila deo romejskog i mediteranskog kulturnog kruga (Erdeljan 2019; Erdeljan 2015). Takav je bio slučaj i sa organizacijom manastira i manastirskog života kao i sa tipom tipika koji je korišćen tokom poznovizantijskog perioda u Srbiji. Od vremena podizanja carigradskog manastira Bogorodice Evergetide sredinom 11. veka, tipik ovog manastira, takozvani Evergetidski tipik kojim je regulisan način bogoslužjenja i svakodnevni život

¹ Veliki župan Stefan Nemanja gradio je svoj vladarski identitet na podobiće cara Manojla I Komnina o čemu svedoči i njegova ktitorska delatnost. Орлов, Репайић 2013, 13-43; Стевовић 2011, 73-92.

* ljvinulovic91@gmail.com

monaha u okviru kinovije, postao je model za sve kasnije tipike carigradskih manastira kako muških tako i ženskih ali i za tipike srpskih srednjovekovnih manastira o kojima će malo kasnije biti reči (Jordan 2000, 454–506).

Prvi sačuvani tipik ženskog carigradskog manastira koji pripada Evergetidskom tipu je tipik manastira Bogorodice Keharitomene čiji je autor i ktitor autokratorka Irina Duka a koji je napisan u periodu od 1110. do 1116. godine. Kada je u pitanju period kasne Vizantije sačuvana su četiri ženska tipika nastala prema Evergetidskom. To su tipici manstira Konstantina Lipsa i Svetih Besrebrenika Kozme i Damjana autokratorke Teodore Paleologine, napisani u periodu od 1294. do 1301. godine, tipik manastira Hrista Filantroposa Irine Humn Paleologine napisan oko 1307. godine kao i tipik manastira Bogorodice Sigurne Nade o kojem će biti reči u izlaganju (Talbot 2000, 1512–1578). Ovaj manastir osnovala je početkom 14. veka Teodora Sinadena, bratanica cara Mihaila VIII Paleologa za sebe i svoju ćerku Eufrosinu. Manastir na žalost danas više ne postoji ali je ostao sačuvan tipik u rukopisu pod nazivom Linkoln koledž (Oxford, Lincoln College gr. 35) tipik koji se danas čuva u biblioteci na Oksfordu (Hennessy 2008, 97–109). Tipik je sastavila Teodora ali su ga kasnije dopunile njena ćerka Eufrosina i Teodorine unuke (Gaul 2015, 243–272). Po završetku izgradnje manastira ktitorka je osnovala sestrinstvo od trideset monahinja čiji je svakodnevni život bio oblikovan pravilima tipika koji je nastao po uzoru na Evergetidski. (Talbot 2000, 1529–1530). Monahinje na čelu sa igumanijom bile su podeljene u dve grupe: horske sestre koje su vršile službe i druge sestre koje su se bavile „fizičkim“ radom i koje su se starale o manastiru. Sestrinstvo je bilo svojevrsni živi organizam u kojem je svaka monahinja sa svojim svakodnevним zaduženjima činila njegov integralni deo kako bi ovo sestrinstvo postalo odraz Hristove crkve na zemlji. Igumanija manastira bila je zadužena da brine o svim monahinjama kao majka koja brine o svojoj deci kako bi ih izvela na pravi put koji vodi do iskupljenja i spasenja. Horske sestre birala je eklesiarisa, glavna horska sestra (Talbot 2000, 1537–1553). Ona je davala zaduženja ostalim monahinjama u odnosu na nivo njihovog obrazovanja. Osnovno zaduženje ovih sestara bilo je da svakodnevno vrše službu, recituju psalme i pevaju himne prema pravilu Svetog Save Osvećenog. Vršenje službe i komemoracije za ktitorku i članove njene porodice bio je osnovni zadatak horskih sestara (Hennessy 2008, 97–109). Kako je glavni razlog osnivanja ovog manastira i njegovog sestrinstva bio svakodnevna molitva za spasenje ktitorquine duše može se reći da su svakodnevne aktivnosti svih monahinja manastira bile usko povezane sa privatnom pobožnošću same ktitorke ali i monahinja jer su molitvom za ktitorku one i sebi obezbeđivale spasenje duše.

Sestrama koje su pripadale drugoj grupi igumanija je davala zaduženja. Bile su podeljene na one koje su održavale manastir, one koje su kuvale i služile hranu, one koje su vodile računa o finansijama, o skladištu, kao i na one koje su čuvale kapije manastira (Talbot 2000, 1540–1544). Jedan deo njih bio je obrazovan. Svakodnevno prisustvo službi bilo je obavezno za sve. Ktitorka je propisala da one sestre koje su znale da čitaju a nisu pripadale horskim sestrama zajedno sa njima čitaju i pevaju Davidove psalme, dok su one koje nisu znale da čitaju izgovarale kratke molitve. Sve monahinje bavile su se ručnim

radom kao vidom monaške prakse umvrtljivanja tela. Tokom rada neprestano su se molile i uznosile himne Bogu kako bi na taj način obezbedile spaseenje sebi, ostalim monahinjama, ktitorci i njenoj porodici. Čitanje svetih tekstova bilo je obavezno, obrazovane monahinje su tokom obroka čitale na glas ostalim sestrama. Ovi tekstovi predstavljali su duhovnu hranu za monahinje koja im je pročišćavala dušu. Svakog prvog dana u mesecu manastirski tipik čitan je tokom večere. Ovo pravilo Teodora je preuzela iz Evergetidskog tipika. Novinu predstavlja Teodorino pravilo da se manastirski tipik čita više puta u toku meseca, više od ostalih knjiga jer je on bio instrument spasenja (Talbot 2000, 1556–1557). Pismene monahinje su se tokom slobodnog vremena koje su provodile u svojim kelijama molile ali su takođe čitale Psalme i žitija svetiteljki. Žitija su predstavljala model upodobljavanja za monahinje koje su ulaskom u ovaj manastir odbacile svetovni život i prihvatile anđeoski način života. Sestre koje nisu znale da čitaju trebalo je da u svojim kelijama recituju psalme i da se mole. Ispovest je predstavljala neizostavni deo svakodnevne monahinja. Ktitorka preporučuje dnevnu ispovest jer prema njenim rečima ljudsko biće pada u greh gotovo svakog sata u toku dana stoga je neophodno da se duša pročisti tako što će monahinje ispovediti grehe na kraju svakog dana duhovnom ocu kako bi na kraju čiste duše stale pred Hrista na dan Strašnog suda kao njegove neveste (Talbot 2000, 1553–1554). Ishrana monahinja takođe je bila propisana ovim tipikom. Sve monahinje jele su istu hranu o tome se posebno brinula igumanija. Ishrana je takođe bila propisana prema pravilima iz Evergetidskog tipika.

Ktitorci i ženama koje su dolazile iz aristokratskih porodica bilo je dozvoljeno da imaju po jednu služavku, monahinju koja se brinula za njihove potrebe (Talbot 2000, 1550). Svakodnevni deo života monahinja bilo je i deljenje hrane siromašnim ljudima ispred kapije. Monahinje su im davale ostatke svojih obroka. Čin milosrđa i filantropije predstavljao je put ka pročišćenju duše i spasenju. Interesantno je da je ovaj manastir imao najslobodnija pravila kada su u pitanju posete i izlasci iz manastira. Bio je dozvoljen dolazak ženskih i muških članova ktitorčine porodice ali i porodica monahinja. Premda je ktitorka savetovala monahinjama da je najbolje da kontakt sa svojom porodicom u potpunosti prekinu nije zabranila posete monahinjama ukoliko to igumanija dozvoli. Monahinjama je bilo dozvoljeno da se sretnu sa svojom porodicom u prostoru između spoljašnje i unutrašnje kapije manastira uz prisustvo starije monahinje. One su takođe mogle da odlaze u posete svojim rođacima uz pratnju koju su činile dve starije monahinje s tim što su do večeri morale da se vrate u manastir i da prenesu igumaniji sve o čemu su pričale sa svojim rođacima (Talbot 2000, 1546). Ovo pokazuje da su pravila monaškog života propisana Evergetidskim tipikom bila propisana i od strane ktitorke, stoga svaki manastirski tipik bez obzira što je nastao prema istom modelu predstavlja priču za sebe (Троицки 1935, 81–132).

Teodorina ćerka Eufrosina je nakon majčine smrti dodala još monaških pravila u prvobitni tipik (Talbot 2000 1564–1567). Jedno od njih vezano je za obrazovanje mladih devojaka. Eufrosina je zabranila dolazak devojaka u manastir ukoliko nisu želele da pristupe sestrinstvu. Ukoliko je to bio slučaj stari-

je monahinje obrazovale su devojke koje su postale iskušence i pripremale su ih za monaški život. Verovatno je tom prilikom igumanija manastira odmah birala one iskušence koje će kasnije postati horske sestre što znači da su one učile da pišu i čitaju kako bi kasnije mogle da obavljaju svoju svetu dužnost. Može se reći da je ovaj manastir bio jedna vrsta edukativnog centra u kojem su iskušence pripremane za uvođenje u monaški čin ali i u kojem su se monahinje obrazovale jer je jedna od osnovnih zaduženja eklesijarise bilo da monahinje uči da pišu i čitaju.

Svakodnevne aktivnosti monahinja usko su povezane sa privatnom pobožnošću, one su predstavljale put ka iskupljenju i spasenju. Jedan od koraka na tom putu bilo je čitanje tipika, žitija svetiteljki, molitva, ručni rad ali i dnevna ispovest. Njihova svakodnevnica odrazila se i na vizuelnu kulturu. U Linkoln koledž tipiku se pored portreta ktitorke i članova njene porodice nalazi i minijatura sa predstavom grupnog portreta monahinja sestrinstva manastira Bogorodice Sigurne Nade (Ball 2016, 149–150). Ovakvi grupni portreti monahinja ne javljaju se u iluminiranim rukopisima. One su predstavljene u nekoliko redova okrenute na desnu stranu. Odore im se veoma malo razlikuju ali to ukazuje na njihov različit položaj u okviru manastira. Sve su naslikane u molitvenom stavu. Ova scena vizualizuje osnovno zaduženje sestara, a to je konstantna molitva. Grupni portret sestrinstva predstavlja scenu grupnog zastupništva zarad spasenja duše ktitorke i članova njene porodice. Na gotovo istovetan način, naravno sa malim razlikama u zavisnosti od pravila koje je ktitor propisivao odvijao se svakodnevni života monaha i monahinja u carigradskim manastirima u poznom periodu Vizantije.

Ovakav model ustrojstva monaškog života preuzeo je Sava Nemanjić. Prilikom svog boravka u Carigradu u manstiru Bogorodice Evergetide upoznao se sa načinom života monaha ovog manastira i sa njegovim tipikom. Savini tipici za Karejsku keliju, Hilandar i Studenicu nastali su po uzoru na Evergetidski tipik (Милошевић 2015, 27–35). Od Savinog vremena bogoslužjenje u srpskim crkvama vršeno je prema Jerusalimskom tipiku Svetog Save Osvećenog. Ovim tipicima propisan je i svakodnevni život monaha u manastirima. Na žalost nisu sačuvani tipici manastira koje su podizali srpski vladari ali je sasvim izvesno da je uzor za njih predstavljao Studenički. Od vremena arhiepiskopa Nikodima postoji univerzalni tipik koji je on sastavio 1319. godine. U pitanju je prepis Jerusalimskog tipika koji je on preveo sa grčkog na slovenski, a sam tipik poslat mu je iz manastira Jovana Prodroma u Carigradu što govori o mrežama konektivnosti između Carigrada i Srbije (Мирковић 1957, 12–19). Kada su u pitanju manastiri koje su osnivale srpske vladarke interesantno je da su one osnivale muške manastire koji su istovremeno bili i njihova grobna mesta. Jelena Anžijska sazidala je Gradac u drugoj polovini 13. veka i u njemu je ustanovila manastirsko bratstvo. O postojanju tipika govori takozvana skrivnica na zapadnom zidu naosa u kojoj je verovatno čuvan tipik i osnivačka povelja Jelene Anžijske (Кандић 2005, 77–78). Tipik ovog manastira nije sačuvan ali je sasvim izvesno da je nastao po uzoru na studenički tipik s obzirom da je i sam Gradac sagrađen na podobiye Studenice (Кандић 2005, 196–200; Erdeljan 2017, 107–108). Sa druge strane carica Jelena Nema-

njić sazidala je manastir Mateič sredinom 14. veka i ustanovila bratstvo u njemu (Димитрова 2002). Tipik ovog manastira takođe nije sačuvan ali je vrlo verovatno napisan prema Nikodimovom tipiku koji pak predstavlja nastavak Savinog tipika (Мирковић 1957, 12–19). Jedini sačuvan tipik iz poznog perioda napisan za manastir čiji je ktitor žena je tipik manastira Bogorodice Goričke koji se nalazi na ostrvu Gorica na Skadarskom jezeru. Ktitor ovog manastira sazidanog 1439. godine je Jelena Balšić koja je zamolila svog duhovnog oca Nikona Jerusalimca da napiše tipik za njenu crkvu (Томин 2011, 160-169). On je ostao sačuvan u okviru Goričkog zbornika napisanog 1441/42. godine. Napisan je za crkvu i kelije manstira Bogorodice Goričke, što govori o tome da je Jelenin manastir pored monaha organizovanih u kinoviju imao monahe koji su živeli u isposnicama i da je manastirski život bio organizovan kao na Svetoj Gori (Томić Đurić 2012, 101). Zapravo ostrva na Sakadarskom jezeru na kojima su podignuti manastiri nazivaju se zetska Sveta Gora. Ovaj tipik predstavlja jedan od četiri sačuvanih tipika kod Južnih Slovena koji pripadaju Skitskom tipu (Томин 2015, 10). Nikon Jerusalimac sastavio je tipik Bogorodice Goričke po uzoru na tipik Svetog Save Osvećenog ali i po uzoru na Karejski. Pored pravila za isposnice sadržao je i pravila za svakodnevni život monaha kinovije.

Svi navedeni primeri tipika i svakodnevice monahinja i monaha pokazuju kontinuitet od srednjevizantijskog do poznovizantijskog perioda. Monaški život na teritoriji srednjovekovne Srbije bio je organizovan po uzoru na carigradske manastire. Ovaj kulturni transfer govori o mrežama konektivnosti između Carigrada, Balkana i Mediterana kao i o Carigradu kao centru odakle su se širili kulturni uticaji na Srbiju i Mediteran (Erdeljan 2019). Evergetidski tipik bio je model za tipike pisane za carigradske manastire i za manastire u srednjovekovnoj Srbiji koja je kao balkanska zemlja bila deo mediteranskog kulturnog kruga. Ovo takođe svedoči o dugom trajanju organizacije monaškog života koji je nastavio da postoji u manstirima i nakon pada Carigrada 1453. godine za vreme vladavine Osmanskog carstva kako u Carigradu, tako i u Srbiji i na Mediteranu. Smene vekova i prelazak iz kasnog srednjeg veka u rano moderno doba nisu toliko uticale na organizaciju manastira koji su i u rano moderno doba za vreme osmanske vlasti bili stožeri hrišćanstva kao i nastavljajući vizantijske monaške tradicije.

Bibliografija:

- Ball, J. 2016. „The Group Portrait in the Lincoln typikon: Identity and Social Structure in a Fourteenth-Century Convent.“ *Journal of Medieval Monastic Studies* 5: 139-164.
- Димитрова, Е. 2002. *Манастир Матејче*. Скопје: Центар за културно и духовно наследство Каламус.
- Gaul, N. 2015. Writing “with Joyful and Leaping Soul”: Sacralization, Scribal Hands, and Ceremonial in the Lincoln College Typikon. *Dumbarton Oaks Papers* 69: 243-272.
- Hennessy, C. 2008. „The Lincoln College Typikon: Influences of Church and Family in an Illuminated Foundation Document for a Palaiologan Convent in Constantinople“ U *Under the Influence: The Concept of Influence and the Study of Illuminated Manuscripts*: 97-109. Turnhout: Brepols Publishers.

- Erdeljan, J. 2019. *Balkan i Mediteran: kulturni transfer i vizuelna kultura u srednjovekovno i rano moderno doba*. Beograd: Evoluta.
- Erdeljan, J. 2015. *Mediteran i drugi svetovi: pitanja vizuelne kulture XI-XIII vek*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Erdeljan, J. 2019. *Balkan i Mediteran: kulturni transfer i vizuelna kultura u srednjovekovno i rano moderno doba*. Beograd: Evoluta.
- Jordan, R. 2000. „Evergetis: Typikon of Timothy for the Monastery of the Mother of God Evergetis.” U *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders’s “Typika” and Testaments*: 454-506. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Кандић, О. 2005. *Градац историја и архитектура манастира*, Београд: Полиграф.
- Милошевић, Н. 2015. „Типик Светога Саве“, У *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, 17: 27-35. Београд: Православни богословски факултет.
- Мирковић, Л. 1957. „Типик архиепископа Никодима“. *Богословље* 2: 12-19.
- Орлов Л., Репajiћ М. 2013. „Комнинска слика идеалног владара и идеологија Стефана Немање.“ У *Међународни научни скуп Осам векова манастира Милешеве, Зборник радова*, 1: 13-43. Београд: Штампарија издавачке фондације Архиепископије београдско-карловачке.
- Станковић, В. 2006. *Комнину у Цариграду: (1057-1185): еволуција једне владарске породице*. Београд: Чигоја штампа.
- Станковић, В. 2008. *Манојло Комнин, византијски цар: (1143-1180)*. Београд: Завод за уџбенике.
- Стевовић, И. 2011. „Историјски извор и историјско уметничко тумачење: Богородичина црква у Топлици.“ *Зограф* 35: 73-92.
- Talbot, A. M. 2000. „Bebaia Elpis: Typikon of Theodora Synadene for the Convent of the Mother of God Bebaia Elpis in Constantinople.“ U *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders’ Typika and Testaments*: 1512-1578. Washington, D.C. : Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Томин, С. 2015. „Допринос жена српској култури средњег века.“ У *Књижевство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915*: 1-25. Београд: Белпак.
- Томин, С. 2011. *Мужаствене жене српског средњег века*. Нови Сад: Академска књига.
- Томић Ђурић, М. 2012. “The isles of great silence: monastic life on Lake Scutari under the patronage of the Balšićs.” *Балканика* 43: 81-116.
- Троицки С. 1935. “Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији.” *Глас српске краљевске академије* 168: 81-132.

EVERYDAY LIFE OF NUNS IN THE CONSTANTINOPLE MONASTERY OF THE MOTHER OF GOD OF SURE HOPE

Summary

Constantinople, as the center of the Roman cultural circle, was the place from which cultural influences were broadened to the Balkans and the Mediterranean.

This was the case with the monastic typikon, and the organization of monastic life and the everyday life of monks. The Evergetis typikon was a model for the typikons written for the monasteries of Constantinople and for the monasteries in medieval Serbia, which as a Balkans country was part of the Mediterranean cultural circle. Most of the typikons of Constantinople nunneries have been preserved from the late Byzantine period. Typikon for the Convent of the Mother of God Sure Hope which authors are Theodora Synadene and her daughter Euphrosyne was written in the first half of the 14th century. Theodora founded a sisterhood of 30 nuns, whose everyday life was determined by the rules of typikon. They were divided into two groups, the choir sisters, led by the ecclesiarchissa, which performed daily services, while the other group was selected for physical work in the monastery. The ecclesiarchissa was responsible for educating the novices who were preparing for the monastic vows, but also for the education of the younger choir sisters. Part of the daily life of all the nuns was private and common prayer. During private prayers in their cells, they were praying for their own salvation and for the salvation of the founder's soul. The everyday life of the nuns of this Constantinople monastery and its typikon is chosen as an example from which it can be concluded how the monasteries in Serbia functioned, since Serbia was the part of the Mediterranean cultural circle. The methods of cross-cultural connections were used in this paper.

Key words: everyday life, nuns, typikon, Evergetis monastery, monastery of the Mother of God of Sure Hope, Mediterranean, late Byzantine Constantinople, Balkans.